

Lærerveiledning *Der Untergang* - Det tredje rikets siste dager

Tittel: *Der Untergang* - Det tredje rikets siste dager

Tyskland 2004

Sensur 15 år

Spilletid 2 timer 36 min

Regi: Oliver Hirschbiegel

Manus: Bernd Eichinger og Joachim Fest

Skuespillere: Bruno Ganz, Alexandra Maria Lara, Corinna Harfouch, Juliane Köhler, Ulrich Noethen, Thomas Kretschmann med flere

Der Untergang er en film om Adolf Hitlers siste tolv dager, som han tilbrakte i en bunker midt i Berlin. Bunkeren var hovedkvarteret til nazistene etter at flyangrepene på Berlin begynte. Filmens første scener fra bunkeren gjengir artilleriilden fra russerne, som har omringet Berlin, og nå nærmer seg bunkeren. Første halvdel av filmen viser hvordan Hitler befaler generalene til å kjempe videre, til tross for at det ikke lenger finnes noen sammenheng eller plan i forsvaret av byen. Innvendingene fra generalene blir avviste med brølende ordre om å fortsette kampen. Samtidig gir Hitler befalinger om at all infrastruktur i Tyskland skal ødelegges – ikke først og fremst for å bremse de alliertes erobring av landet, men fordi tyskerne ikke har fortjent annet enn å vende tilbake til middelalderen.

Vendepunktet i filmen kommer med Hitlers innrømmelse om at alt håp er ute. Spørsmålet er nå om han sammen med resten av naziledelsen skal kapitulere, flykte eller gå under i bunkeren. Hitler velger det siste. Han overgir kommandoen til generalene sine – og sier at de kan gjøre som de vil. Flere av hans nærmeste medarbeidere velger å bli ved Hitlers side. Resten av filmen handler om hvordan Hitler og hans mest lydige medarbeidere gjør ende på seg selv.

Det er film som demonstrerer det livsfiendtlige, menneskeforaktende og (selv-)destruktive ved naziregimet i Tyskland under 2. verdenskrig. Filmene har likevel vakt debatt, særlig i Tyskland. Spørsmålet som er blitt stilt, er om naziregimets undergang og Hitlers person kan vises i en konvensjonell spillefilm uten at tilskuerne blir forledet til å sympatisere med hovedpersonene?

Filmen kan med hell brukes i undervisningen i mediekunnskap, historie og tysk – både for å undersøke denne problemstillingen nærmere og som en inngang til videre arbeid med 2. verdenskrig og Tysklands historie.

MEDIKUNNSKAP

Filmen er basert på to skriftlige kilder, Hitler-historikeren Joachim Fests *I Hitlers bunker. Det tredje rikets siste dager* (Damm 2004) og biografien til Hitlers sekretær, Traudl Junges *Bis zur letzten Stunde*, i tillegg til dokumentarfilmen om Junge, *I dødvinkelen – Hitlers sekretær* (Regi: Othmar Schmiderer og André Heller, 2002). Kritikerne av filmen er enige om at den holder seg godt til realitetene og at Hitler er overbevisende framstilt av skuespilleren Bruno Ganz. Enkelte har likevel kritisert sammenhengen som faktaene og den realistiske spillestilen til Bruno Ganz er en del av. Filmskaperen Wim Wenders er blant filmens skarpeste kritikere, og i en artikkel i *Die Zeit* (http://www.zeit.de/2004/44/Untergang_n) angriper han filmen ut fra følgende problemstilling som er godt kjent fra faget mediekunnskap: «Når man vil fortelle noe, holder det ikke å vite hva man skal fortelle, for man må også ta stilling til hvordan og fra hvilken synsvinkel man forteller det.»

Tre sentrale spørsmål i en analyse av måten filmen *Der Untergang* forteller på, er: 1) Hvem har den dominerende synsvinkelen i filmen? 2) Hvordan begrenser synsvinkelen tilgangen til aktørene i filmen, og her kanskje spesielt Hitler? 3) Hvordan er forholdet mellom aktører og handling i filmen? Disse spørsmålene kan elever og lærere diskutere. Spørsmålene er sentrale fordi dramaturgien filmen tar i bruk ligner den vanlige «Hollywood-dramaturgien», og fordi filmen dermed vekker typiske seerreaksjoner, som Hollywoodfilmen har vennet oss til. Nedenfor blir det gitt korte innføringer i hvorfor disse spørsmålene er spesielt aktuelle i denne filmen.

Synsvinkel

En av konsekvensene av Hollywood-dramaturgien er at tilskuerne blir bedt om å dele den følelsesmessige identifikasjonen som filmens hovedperson/synsvinkel-innehaver har til stoffet. Det vil i denne filmen si at vi kommer til å føle med en nazist. Hvor vidt dette er galt eller ikke, kan diskuteres, men en Hollywoodfilm ber oss sjelden om å distansere oss fra personen vi har identifisert oss med – gjør denne filmen det? Vær for øvrig oppmerksom på at denne identifikasjonen også kan brukes til å diskutere og reflektere over hvordan denne personen følte og tenkte. Som tilskuer har vi nemlig til en viss grad delt disse følelsene underveis.

Bildet av Hitler

Spesielt omdiskutert har det vært om Adolf Hitler kan representeres på film. De aller fleste av oss har sett filmopptak av Hitler, og vet hvordan han så ut og hvordan han opptrådte på talerstolen. Det er også laget spillefilmer om Hitler tidligere, men ingen av disse var tyskspråklige – og dermed heller ikke så fullstendig etterlignende som denne filmen. (Sammenlign for eksempel Bruno Ganz med Charlie Chaplin i *Diktatoren*.) Flere som har kommentert filmen har påpekt at det er rett å menneskeliggjøre Hitler, fordi det kan få oss til å forstå at Hitler og nazistene var mennesker som oss, og at ondskapen ligger godt innenfor menneskets rekkevidde

(Se intervju i Klassekampen med filmskaper Karoline Frogner, 28. januar 2004 og med kunstner Victor Lind, 4. februar 2004). Spørsmålet man kan stille seg er likevel om filmen virkelig klarer å gjøre Hitler til et menneske eller om den bare skaper et nytt bilde av ham, som ikke er spesielt ulik andre personer i konvensjonelle filmer. Wim Wenders påpeker i alle fall en måte filmen unngår å gjøre Hitler lik andre mennesker på: Mens vi får se alle andre vanlige menneskers død eller selvmord, blir Hitlers døde kropp ikke vist. Hva er grunnen til denne forskjellsbehandlingen? spør Wenders, og antyder at filmskaperne her viser Hitler en respekt han ikke fortjener. Spørsmålene elever og lærere kan diskutere er blant annet: Hva viser filmen av Hitler og nazistenes gjerninger, og hva viser den ikke? Uttrykker filmen noen holdning til nazistene ved å velge denne begrensningen i synsvinkel? Kunne en annen type film vist mer – eller ligger det begrensninger i selve mediet film (og eventuelt andre medier) som gjør at Hitler og nazistenes ikke kan bli fullgodt gjengitt? Kan man kreve at en film om Hitler og naziregimet skulle vist mer, og i så fall hvorfor?

Handlingsammenhengen i filmen

Den mest vanlige måten å skape identifikasjon mellom tilskuer og aktør på i en film, er å la tilskueren identifisere seg med aktørens ønsker og få se at aktøren oppnår det han eller hun ønsker. Filmens åpning er et godt eksempel: Der ser vi Traudl Junge søke stilling som sekretær hos Hitler – og gleden hennes over å få jobben, smitter over på seeren.

I denne filmen foregår det handling på to plan: Nede i bunkeren gir Hitler sine ordrer til medarbeiderne. Oppe i Berlins gater blir tyskerne unntaksvis skutt av sine egne, men hovedsakelig skytes de av russere, som vi ikke får se noe til før i filmens avslutningsscene. Hitlers ordrer og hans forbud mot kapitulasjon, har som konsekvens at soldater og sivilister dør. Men filmen viser ikke (med noen unntak) disse konsekvensene – de blir stort sett fortalt gjennom rapporter til Hitler. Det filmen viser er hvordan tyskerne angripes av russerne, og hvordan russernes angrep fører til at flere av filmens sentrale personer tar livet sitt. Konsekvensene av Hitlers ordrer blir altså ikke vist ved at tyskerne handler, men erstattes av scener der tyskerne blir angrepet. Det er her et logisk brudd mellom aktør og handling som er utypisk for Hollywood-filmene, og som skaper forvirring mellom filmens dialog (som får oss til å gi Hitler skylden for tyskernes ublide skjebne) og filmens bilder (som får oss til å se på russerne som angriperne). Om denne forvirringen mellom dialog og bilder fører til forvirring om filmens budskap om nazistenes manglende respekt for medmenneskene sine, kan lærerne og elevene diskutere. Dette er ikke minst et spørsmål om hvilken effekt denne dramaturgien har på tilskuernes sympatier.

HISTORIE

De tre spørsmålene som er stilt over om hvordan filmen er fortalt, er også relevant for historieskrivningen. Synsvinkel, utvelgelse av informasjon og måten aktører framstilles på, er sentralt også for historisk kildekritikk. I historiefaget er imidlertid ikke kritikken av framstillingsformen hovedsaken, men hvorvidt framstillingen gjengir – og diskuterer - det sentrale ved hendelsene. Grunnleggende kan en historiker – elever og lærere – altså diskutere: Har filmen funnet en synsvinkel som bidrar til at filmen gjengir det som var sentralt ved hendelsene i forkant av Tysklands kapitulasjon 7. mai 1945? Hvilke hendelser var sentrale– og hvilken plass har de i filmen?

Historieskrivnings sjangre

Denne filmen utgjør et forsøk på fortelle ved hjelp av populærkulturens virkemidler om Tysklands vanskeligste periode – 2. verdenskrig. Mens historien om 2. verdenskrig her i Norge stort sett har vært dominert av fortellinger (og filmer) om vellykket motstandskamp, har tyskerne som deltok i krigen i liten grad ønsket å formidle erfaringene sine. For tyskerne var avslutningen på 2. verdenskrig en «Stunde Null» - en nullstilling av den tyske nasjonen, som måtte begynne på nytt uten å kunne bygge på det som var skjedd de siste 12 årene (eller 31 årene hvis man tar med 1. verdenskrig også). Slik sett kan man se på diskusjonene i Tyskland om filmen *Der Untergang* som en debatt om den tyske historien om 2. verdenskrig overhodet kan fortelles.

Historieteoretikeren Hayden White har hevdet at all historieskriving må benytte seg av sjangre – og at det fins fire hovedsjangre som kan tas i bruk: komedien (der vanskelighetene overvinnes, og det ender godt), tragedien (der man slåss mot en skjebne som vil at det ender dårlig), satiren (der det gjøres narr av aktører og beslutninger) og romansen (der store oppgaver blir løst ved modige beslutninger). De samme sjangrene dominerer også filmens fortellinger. Finnes det komiske, tragiske, satiriske og romantiske trekk i filmen *Der Untergang*?

Den norske historieskrivningen om 2. verdenskrig har i hovedsak bestått av komedier og romanser. Men hvordan kan den tyskeres historie om 2. verdenskrig fortelles? Diskutér om noen av sjangrene lar seg benytte.

TYSK

Es gibt zum Film eine Reihe von Texten und Aufgaben auf Deutsch im Netz, unter anderem Kritiken, Interviews mit den Filmemachern und Bruno Ganz und ein Lehrheft auf die Seite des Filmproduzenten:

<http://www.deruntergang-special.film.de/>

Hier folgt nur einige Aufgaben über das Bild Hitlers im Film.

Die Darstellung von Hitler

In seiner Kritik von dem Film, schreibt Jens Jessen in der «Zeit» folgende: «Bruno Ganz spricht wie der Hitler, den wir von Schallplatten kennen, er sieht aus wie der Hitler auf den historischen Fotos, er bewegt sich wie Hitler in den Filmaufzeichnungen. Mehr Hitler im Kino war nie. Weder Alec Guinness noch Anthony Hopkins, die sich schon einmal an der Imitation versucht haben, sind dermaßen in der Rolle verschwunden wie Bruno Ganz. Man erkennt den Schauspieler nicht wieder, in nichts.

Aber erkennt man deswegen Hitler? Man erkennt ihn jedenfalls nicht in dem Sinne, dass er als sozialer oder psychologischer Typus plausibel würde. Bruno Ganz ist manchmal bieder wie Hitler, manchmal charmant, manchmal treuherzig bis zur Blödheit; dann wieder brüllt er wie Hitler, diktiert seine Mordbefehle, wütet, tobt und sinkt aschfahl in sich zusammen. All das ist überliefert, all das zeigt Bruno Ganz. Aber wie es zusammenhängt, auf welchen Kern es verweist, wie man sich, kurzum, Hitler heute unter uns vorstellen müsste, das zeigt er nicht. Hitler bleibt ein unbegreifliches Monstrum, dessen Autorität und Anziehungskraft sich durch keine rückwirkende Einfühlung erschließt. Der Film vermenschlicht Hitler nicht.» (http://www.zeit.de/2004/36/Der_Untergang)

1. Beschreiben Sie den Eindruck, der Hitler im Film auf Sie gemacht hat?

2. Versuchen Sie Hitlers als Person zu beschreiben? (Aussehen – Gang – Mimik – Blick – Sprache – Eigenarten – Werte – Verhältnis zu den anderen Figuren)

Szene aus dem Film

Spielen Sie folgende Szene zwischen Hitler und Albert Speer aus dem Film:

HITLER

Es fällt mir leicht davon zu gehen ... nur dieser eiEne Augenblick (er lacht verächtlich) ... und dann ewige Ruhe ...

SPEER

... aber schonen Sie doch das Volk ...
(Hitlers Augen mustern Speer.)

HITLER (rauh)

Wenn mein eigenes Volk an dieser Prüfung zerbricht, könnt ich darüber noch keine Träne weinen ... es hätte nichts anderes verdient ... es würde sein eigenes Schicksal sein, das es sich selbst zuzuschreiben hat!
(Die beiden Männer blicken eine Weile stumm vor sich hin. Speer räuspert sich. Nur mühsam und stockend kommen seine Worte über die Lippen.)

SPEER

Seit Monaten ... Ich habe ... ich muss es loswerden, mein Führer ... seit Monaten habe ich Ihre Zerstörungsbefehle ausgesetzt ...
(Hitler blickt ihn mit merkwürdig abwesenden Augen an, als würde er das, was Speer jetzt sagt, schon lange wissen. Er nimmt einen herumliegenden Bleistift auf und beginnt mit den Fingern damit zu spielen. Speer redet weiter wie unter Zwang. Hitler schaut ihn unentwegt an.)

SPEER (weiter)

Es gibt schriftliche Beweisstücke, dass ich Ihre Befehle nicht nur missachtet, sondern ihnen auch zuwider gehandelt habe ... ich musste Ihnen das sagen!
(Der Bleistift in Hitlers Hand zerbricht mit einem „Knack“. Speer blickt Hitler an.)

SPEER (weiter)

Meine persönliche Loyalität zu Ihnen hat dabei nie Schaden genommen.
(Hitlers Augen beginnen sich mit Tränen zu füllen, die er nicht abwischt. Speer erhebt sich steif. Hitler blickt zu Boden.)

HITLER

Also Sie fahren. Gut. Auf Wiedersehen.
(Die von Speer dargebotene Hand übersieht Hitler.)

SPEER

Ich wünsche Ihnen alles Gute.
(Hitler blickt ihn nicht mehr an, nickt nur. Ohne ein weiteres Wort verlässt Speer den Raum.)

Improvisieren Sie andere mögliche und unmögliche Situationen zwischen Hitler und andere Personen (wie zum Beispiel Eva Braun, Heinrich Himmler, Traudl Junge, ein Jude, ein kleines Mädchen, Winston Churchill, Sie selbst) um den Eindruck, den er auf Sie gemacht hat, zu verdeutlichen.